

DAVNO OBNOVLJENE RANOKRŠĆANSKE CRKVE I PORUŠENE PREDROMANIČKE CRKVE OTOKA BRAČA

Uvod

U prošlom smo napisu istaknuli kako je otok Brač pravo malo čudo po brojnosti predromaničkih crkva kojih ima dvadeset, a zbuja i podatak da je najviše njih i danas pod krovom. Doduše u međuvremenu su mnoge obnavljane, neke tako temeljito da je bilo teško ustanoviti njihovo predromaničko podrijetlo, ali to je sasvim razumljivo jer bi, kao i drugdje, bile potpuno ruševine. Posebno je neobično što su dobro sačuvane i one crkve koje se nalaze u potpuno napuštenim naseljima. Te su crkvice uglavnom izgradili hrvatski doseljenici (iako ni jedna s izuzetkom oltarne pregrade u crkvi Sv. Ivana i Teodora na Bolu nema tragova pletera) koji su se doselili na ovaj otok i pokrstili u 9 st. (između 870. i 880.), a najviše ih je izgrađeno krajem 11. st. kada je Brač bio u sastavu Hrvatskoga Kraljevstva.

Dugo smo dvojili kako prikazati toliko mnoštvo crkva koje se ne mogu obuhvatiti samo jednim nastavkom. Htjeli smo ih najprije poredati kronološki, ali to je vrlo nepouzdan kriterij jer je za mnoge teško odrediti vrijeme nastanka. Potom smo ih htjeli prikazati od istoka prema zapadu, prema načelu primijenjenom u cijeloj seriji ovih napisa, posebno stoga što je na tome istočnom dijelu u napuštenom naselju Gradcu bilo središte novonaseljenoga hrvatskog stanovništva.

U prošlom smo napisu ipak preuzeli obvezu da ćemo prikazati dvije starokršćanske crkve otoka Brača, u Škripu i u Bolu. Te su crkve obnovljene u predromaničkom razdoblju, upravo u 11. st. kada je građena većina bračkih crkava, a posebne su

FORMERLY RENOVATED EARLY-CHRISTIAN CHURCHES AND DEMOLISHED PRE-ROMANESQUE CHURCHES ON THE BRAČ ISLAND

Out of many pre-Romanesque churches on the island of Brač, which abounds in such sacral buildings for reasons that are still difficult to decipher, two Early Christian churches situated in the towns of Škrip and Bol have been selected for presentation in this article. Both of them were thoroughly renovated in the 11th century, and boast an unusual three-nave-basilica appearance. Some additional churches, all of them completely demolished and some in ruins for several centuries now, are also presented. In fact, the island of Brač is renowned for having the greatest number of pre-Romanesque churches that are still under roof. Each of the demolished churches has some specific features and several have been, despite their small size, mistakenly proclaimed as much older Early-Christian churches. These churches were built on hilltops or around the town of Nerežišće, which used to be a centre and traditional gathering place of the island.

i po tome što su, kako se čini, međusobno povezane romanskim stanovništvom koje ih je gradilo, a najvjerojatnije i obnavljalo. Tim smo predromaničkim crkvama ranokršćanskoga podrijetla pridružili i srušene predromaničke crkve otoka Brača, upravo stoga što ih kojih zaista nema mnogo, a što drugdje nije slučaj. Tako smo dobili još jednu cjelinu, iako pomalo neobičnu, a od sljede-

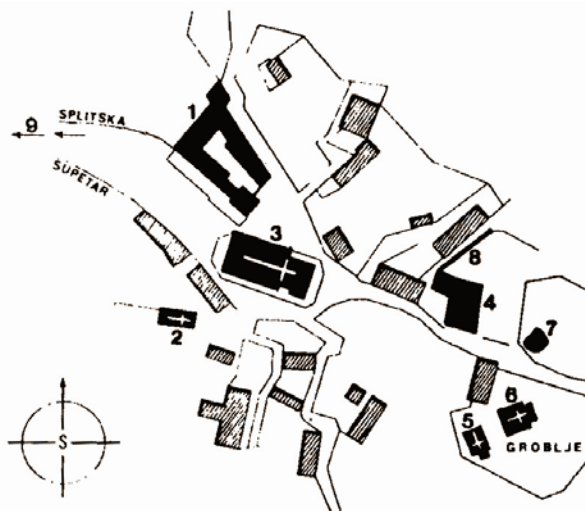
ćeg ćemo nastavka prikazivati crkve od otočkoga istoka prema zapadu.

U predromaničkom razdoblju obnovljene crkve

Crkva Sv. Duha u Škripu

Škrip se nalazi u središtu otoka nadomak morske obale i sasvim je sigurno najstarije naselje na Braču koje je nastalo još na izmaku neoliti-

tika u brončano ili starije željezno doba. Bilo je gradiško ilirsko naselje o čemu i danas svjedoče ostatci megalitskih utvrda. Prema tim se zidinama vjerovalo da su Škrip izgradili Grci kojima su takve građevine bile prava specijalnost. No tome proturječi činjenica da Grci kao pomorski i trgovački narod nikada nisu imali naselja dalje od obale, pa su Škrip (čije ime potječe od latinske

Povijesna jezgra Škripa – 1. dvorac Cerineo, 2. bivši samostan, 3. župna crkva Sv. Jelene, 4. Brački muzej, 5. crkva Sv. Ivana, 6. crkva Sv. Duha, 7. lokva, 8. stri obrambeni zid, 9. antički kamenolom

riječi *scrupi* = oštro golemo kamenje) najvjerojatnije utvrdili Iliri prema grčkim uzorima upravo da bi se zaštitili od grčke kolonizacije [1].

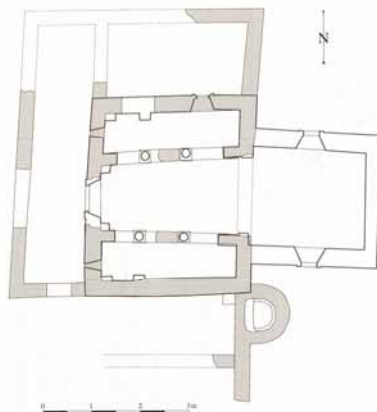
Škrip svoj razvitak duguje dominantnoj poziciji te izvoru pitke vode koji ne presušuje. Ipak najveći je zamah doživio u rimskim vremenima kada njegovi bedemi i dominantan položaj nisu više ništa značili jer se Rimljani nisu imali koga bojati. Arheološka su istraživanja pokazala da su se kamenolomi Rasohe, Plati i Zastražišće uokolo Šripa, koji su bili temelj procvata ovoga naselja, iskorištavali još prije gradnje Dioklecijanove palače u Splitu. Tu su na području između Škripa i Splitske radile na stotine rimskih robova iz svih krajeva Carstva, a u ostacima kamenarskih naseobina pronalaze se natpisi koji veličaju graditeljske pothvate rimskih vojnika nadglednika radova. U sjenovitim su i dubokim uvalama s plodnim dolcima uokolo Škripa izgrađene brojne vile rustike.

Vjeruje se da je i najbliža luka Splitska dobila na važnosti zbog obližnjih kamenoloma. Na neki način to dokazuju i veliki potopljeni kameni blokovi koji su na dnu završili za iznenadnih oluja u nesigurnom pristaništu. Štoviše ima tamo i peterokutnih kamenih prizma koje su navodno bile namijenjene ugaonim dijelovima šesterokutnih kula Dioklecijanove palače [2] [3].

Najstariji brački kroničar Dujam Hranković, župnik u Nerežišću podrijetlom iz Gradca, u svom *Opisu Brača* iz 1409. Škrip je nazvao gradom (*olim civitas i oppidum*), što bi zapravo značilo da je to bio grad koji je nosio naziv Brač [2].

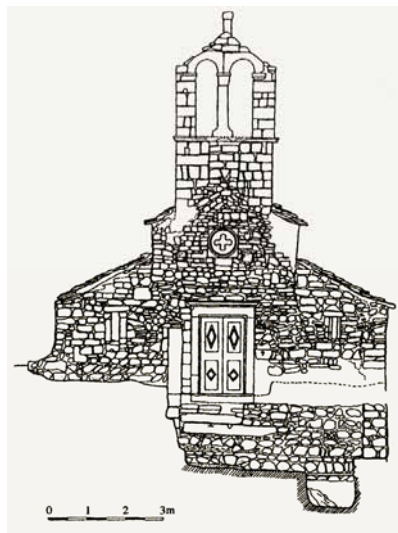
Čini se da je, ako je vjerovati Hrankoviću, u provali Gota i razaranjima gradova srednje Dalmacije u 6. st. stradao i Škrip kao negdašnji grad Brač. Obnovili su ga u 7. st. prognanici iz Salone. Hranković čak donosi prijepis jednog natpisa koji o tome svjedoči, iako valja reći da to mnogi

osporavaju. Tu se točno navodi da su razrušeni grad obnovili Salonitanci i Epetionjani u bijegu pred barbarским nasrtajima između 657. i 668. godine, za pape Vitalijana i cara Heraklija Konstanca, i da ga je posvetio biskup Flor [4], [5]. Iako su u tim

Tlocrt crkve Sv. Duha unutar antičkoga sklopa

godinama na bizantskom prijestolju bili drugi carevi (Konstans II. i Konstantin IV.), čini se da je to ipak točno jer o sklanjanju stanovnika na Brač i druge otoke govore i drugi izvori poput Tome Arhiđakona [3].

Crtež pročelja crkve Sv. Duha s vidljivim tragovima nadogradnje

No o tome još više svjedoči činjenica da je nova crkva Sv. Duha (takva je posveta prvi put zabilježena u 6. st. u Ravenni) zidana tako loše kao

da su je gradili neki kojima je graditeljski zanat bio sasvim stran. Uostalom sustavna su istraživanja prilikom sanacije temelja crkve 1983. otkrila ostatke dijela antičkoga gradskog sklopa na čijim je ruševinama nastala kasnija crkva. Štoviše utvrđeno je da je podignuta u samo jednoj odaji spomenute građevine, a čak se može točno ustanoviti koliki su dio zgrade graditelji zatekli prije nego što su započeli graditi novu crkvu jer se jasno primjećuje razlika u načinu zidanja. Takve su i slične građevine iz 7. st. pronašli Egger i Dyggve istražujući salonitanske crkve u dvadesetim godinama prošlog stoljeća i nazvali ih "crkvama iz nužde" [2].

Crkvica je imala izgled trobrodne bazilike s drvenim krovijem, a taj neobičan oblik vjerojatno duguje sjećanju romanskog stanovništva na svoje velike bazilike u gradovima koje su morali napustiti. Od samog je nastanka prednjačila skromnošću i jednostavnošću u oblikovanju unutrašnjosti i vanjštine, a to se može objasniti žurbom i prijetnjom potrebom za kulturnim mjestom i župnom crkvom. Zidana je lomljenim kamenom nepravilna oblika u vapnenom mortu, a bila je ožbukana iznutra i izvana. Tragovi boje u žbuci nisu pronađeni, ali je u istraživanjima 1989., koje su poduzeli Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture iz Splita i Brački muzej, Hrvoje Gjuraišić pronašao veliku količinu obojenih ulomaka žbuke u bazenu kupališta južno od crkve s tragovima ranokršćanskoga križa [2], [3], [6].

Pronađeni su i tragovi jednostavne krovne drvene konstrukcije, a crkva je pred ulazom imala i narteks. Nisu međutim otkriveni nikakvi tragovi apside najranije crkve. Možda ta neobična bračka crkvica i nije imala apsidu, poput istarskih crkava toga vremena. Bilo kako bilo, ali činjenica jest da se radi o vjerojatno najmlađoj izgrađenoj ranokršćanskoj crkvi.

Povijesno su se prilike sredinom 9. st. promijenile i jaka vojska i mornarica Neretvanske kneževine razorili su Škrip 840. godine. To je bio kraj samostalnosti za romansko stanovništvo Škripa i oni su se pobjegli u Bol, drugo naselje na otoku koje je još u Justinijanovim vremenima bio opasan zidinama na ostacima kojih je poslije podignut dominikanski samostan. I Škrip i Bol bili su sjedište onodobnoga bračkog plemstva i stoga je sasvim razumljivo da su nesretni

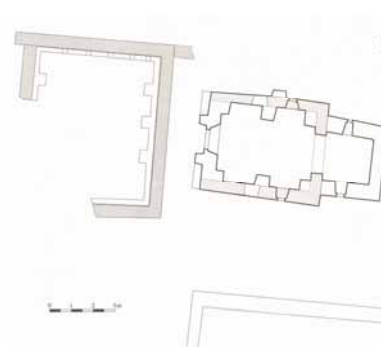
je ojačanje zidova poslužilo i za zidanje bačvastog svoda. Razina sačuvane starije strukture upućuje da crkva nije bila u cijelosti porušena, a prema tragovima čini se da ni krovšte nije bilo sasvim urušeno. Stoga se sa sigurnošću ne može reći da je obnovu potaknula dotrajnost i trošnost. Vjerojatno je poticaj izmjenama bio utjecaj novog stila na pomolu, ali i promjene u crkvenoj funkciji koje su nametale potrebu proširivanja svetišta i gradnju apside.

događalo mnogo poslije jer se kamenje iz starih crkava rabilo za gradnju novih oltara, a žbuka je iz unutrašnjosti zakapana na posvećenome mjestu u crkvi ili na groblju. I ovdje je sačuvana stara izvorna žbuka iza nadograđenih pilastara [2], [3], [6].

Zvonik na preslicu je pridodan u 14. st., a prije toga su otvoreni četvrtasti prozori arkadama do apside. Sadašnja je četvrtasta barokna apside građena u 18. st., vjerojatno u vrijeme kada se počela graditi nova župna crkva posvećena Sv. Jeleni Križarici, majci cara Konstantina Velikog koji je Milanskim ediktom 313. odobrio propovijedanje kršćanstva. Prema pučkoj je predaji ona podrijetlom s Brača (u stvarnosti potječe iz Bitinije u Maloj Aziji), a za nju se otimaju mještani Smrčevika, Selaca, Poblja i Škripa. Tada je crkva Sv. Duha postala grobišnom crkvom obitelji Cerineo. U međuvremenu je nekoliko puta pregrađivana, ali je svoj osnovni izvorni izgled sačuvala do današnjih dana [1], [5].

Crkva Sv. Ivana i Teodora u Bolu

Bol se nalazi po sredini otoka, a jedino je veće naselje na južnoj strani Brača. Prvi je i najstariji gradić smješten na obali. Nastao je ispod visoke gradinske utvrde Kaštilo od koje su danas sačuvani jedva vidljivi ostatci.

Tlocrt crkve Sv. Ivana i Teodora u Bolu

Iako se s te gradine mogla kontrolirati plovidba Hvarskim kanalom, kasnoantički su stratezi u sumrak rimske vladavine na Braču odlučili zauvijek napustiti njezin položaj te sagraditi novu utvrdu na rtu Glavici

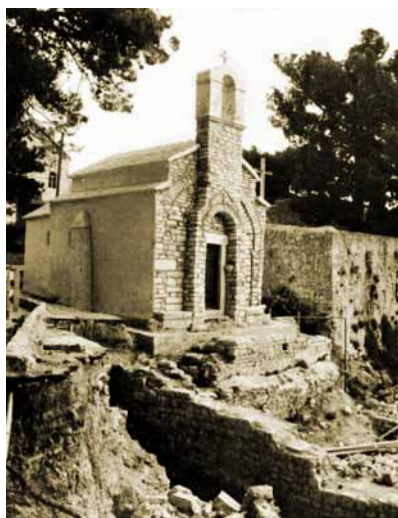
Crkva Sv. Duha na groblju u Škripu

stanovnici Škripa potražili spas u Bolu. O tome da ni tamo nisu imali mnogo sreće bit će govora nešto poslije.

Srušena je crkva obnovljena u drugoj polovici 11. st., u vrijeme kada su otoci dijelovi sređene feudalne države na čijem je čelu bio sposoban vladar Petar Krešimir IV. koji vlada i kopnom i morem. Obnova je izvedena vrlo dosjetljivo, s istančanim osjećajem za oblikovanje prostora. Glatka i neraščlanjena unutrašnjost porušene crkve obogaćena je nišama na uzdužnim zidovima. To je poigravanje plastičnim ukrasima u oblikovanju unutrašnjosti crkve imalo i svoje konstruktorsko opravdanje jer

Protomajstor koji je predvodio obnovu izgradio je novu konstrukciju neovisno o postojećim stupovima arkature (lažnih arkada), a ujedno se koristio starim zidom za poboljšanje svojstava novonastalog oslonca kamenog svoda. Svod je bačvastog oblika bez pojasnica, a apside zaobljena i iznutra i izvana. Umjesto jednog stupa uvedena su dva nova i time je crkva dobila tri traveja. Ipak ti su lukovi nesimetrični, pa se sve doimlje kao jedan luk poduprt u trećinama raspona. To je vjerojatno uvjetovano potrebom za što manjim preinakama arkada, a može se protumačiti i dubokim religioznim poštovanjem prema svetomu mjestu. To se

(negdašnjem otoku) koja je tijekom srednjega vijeka služila kao biskupska palača, a u drugoj je polovici 15. st. preuređena u dominikanski samostan. Od te su kasnoantičke utvrde sačuvani tek dijelovi vanjskih obrambenih zidova, a prema jednoj staroj fotografiji bolskoga samostana s kraja 19. st. zna se da je utvrda bila branjena barem jednom kulom sa sjeverne strane, zvanom Babilonija, koja je porušena u obnovi samostana u tridesetim godinama 20. st.

Crkva Sv. Ivana i Teodora tijekom arheoloških istraživanja

Valja istaknuti da je i ovdje, kao i u Škripu, postojala izvorska voda s obje strane poluotoka, a iznad istočne uvale Martinice pronađeni su i rimski grobovi. Na mjestu sadašnjeg samostana bila je biskupska palača u kojoj je 1184. održano vijećanje bračke općine s knezom Brečkom na čelu radi obnove benediktinskog samostana u Poveljima, a o tome je događaju poslije sastavljena posjedovna isprava zvana Povaljska listina. Sjedište je biskupa za otoke Brač, Hvar i Vis inače bilo s druge strane kanala – u Starom Gradu na Hvaru.

Arheološkim istraživanjima iz 1983. na tom je mjestu uz negdašnji obrambeni zid otkriven kasnoantički sklop. Na neki način to je potvrdilo već izrečene tvrdnje Dujma Hrankovića [4], ali i kasnijega bračkog kroničara

Andrije Ciccarellija [7] koji je također napisao da pošto su Neretvani uništili grad Brač (Škrip) njegovi su novnici pobjegli u Bol i na Glavici obnovili staru utvrdu. Da pritom nisu imali mnogo sreće svjedoči i činjenica da su Saraceni s Krete 872. temeljito uništili grad, a zatečeno se je stanovništvo pritom sklonilo u brda. O tome je događaju pisao i mletački kroničar Ivan Đakon [3], a za Petra Šiminovića [1] to je bilo presudno za stapanje hrvatskoga i romanskoga stanovništva. Bilo kako bilo ti se stanovnici dugo vremena nisu usudili spustiti do obale gdje su imali svoje posjede.

Ispred pročelja sadašnje crkve Sv. Ivana Krstitelja i Teodora otkrivena je prostorija kvadratnog oblika kojoj je bio urušen zapadni s dijelom južnog zida. Bila je na nižoj razini zbog pada terena, približno 3 m niža od pločnika sadašnje srednjovjekovne crkve. Sjeverni se zid prostorije nastavlja prema istoku i zapadu, što dokazuje da se radilo o većem građevinskom sklopu, a rubni je dio uz more možda stradao pri odronjavanju obale.

U prostoriji ispod sadašnje crkvice na unutrašnjem su istočnom zidu pronađene zidne slikarije, a u nasipu su pronađeni ulomci fresaka s crvenim, plavim i žutim prugama; slični su ulomci pronađeni u Poveljima Lovrečini i Postirama te u apsidi crkve u Pučišćima. Ta je prostorija ispred crkve naknadno pretvorena u cisternu koja je bila bačvasto presvođena.

Iako je Radoslav Buzančić [3] izričito tvrdio da je sadašnja crkva nastala adaptacijom crkve koja je građena mnogo prije, možda baš kada i ona u Škripu, a to je ponovio i u svom napisu na znanstvenom skupu o starohrvatskoj spomeničkoj baštini [3], čini se da drugi autori ne prihvaćaju to njegovo mišljenje ili ga prihvaćaju s rezervama. Nesumnjivo je međutim da su u sadašnjoj crkvi Sv. Ivana i Teodora pronađeni mnogobrojni starokršćanski ostatci, ali ipak je dvojbeno je li ta crkva izgrađena u dvije etape ili je u cijelosti izgrađena u 11. st. i pritom iskoristila mnogobrojne spolije starokršćanske crkve koja se nalazila ispod nje ili u njezinoj blizini i koja je bila klasična ranokršćanska crkva kakvih ima

Sadašnji izgled crkve Sv. Ivana i Teodora u Bolu

mного na sjevernoj obali otoka. Posebno i stoga što ta hipotetična prva crkva nije poput one u Škripi imala drvenu krovnu konstrukciju nego je bila presvođena.

No moramo ipak uvažavati mišljenje sudionika arheoloških i konzervatorskih zahvata na crkvi i iznijeti ono što je javno objavljeno. Prva je faza crkve Sv. Ivana i Teodora bila mala četvrtasta građevina neraščlanjene unutrašnjosti, natkrita gljivastim svodom preko cijelog raspona. Svod je bio građen od sedre i prilagođen velikom rasponu, a iznad je bio pokrov od tegula. Na zidovima su bile fresko slikarije, a one se navodno nalaze ispod naknadno pridodanih pilastara. Ni ta crkva nije imala apsidu, baš kao ni crkva u Škripi. No valja ipak reći da tragovi apsida nisu pronađeni ni u ranoromaničkoj crkvi. Stoga se vjeruje da je apside ili kasnije nadograđena ili da su u toj kasnijoj gradnji ove sadašnje apsida potpuno zametnuti tragovi prijašnje.

Preuređenje je obavljeno na isti način, vjerojatno u isto vrijeme, a možda i od istih graditelja, iako Bužančić poslije navodi [6] da je prema sličnim principima obnavljana i crkva Sv. Stjepana u Pučišćima. Tek navedeno je da je otkriveno da je graditelj na unutrašnja lica sjevernog i južnog zida starije crkve prislonio neovisnu konstrukciju – arkature s po dva luka na pilonima – koja podržava bačvasti svod. Umetnute su lažne arkade nadvisile zidove prijašnje crkve i porušile joj svod, ali je nova cjelina uklopila obodne zidove bez promjene njihove izvorne visine, što vanjštini crkve daje privid trobrodne građevine. Nova je crkva umetnuta u prijašnju i pritom su sačuvani samo dijelovi prijašnje.

Neovisno radi li se samo o spašavanju jedne hrabre ali neobične teorije, valja reći da sličnosti između pretpostavljene prve crkve u Bolu i u Škripi zapravo i nema. To se ponajprije odnosi na činjenicu da su crkvu u

Bolu gradili stručnjaci, a onu u Škripi nestručnjaci). Naposljetku srednjovjekovna crkva u Bolu ima dva traveja, dok crkva Sv. Duha ima tri. Ipak sa škripskom i bolskom crkvom prikazali smo sve lažne trobrodne crkve na dalmatinskom području, uz crkvu Sv. Mihovila u Igranima i ostatke crkve na Sušcu [3], [6].

U Bolu su sačuvani dijelovi oltarne pregrade, mramorni tegurij (završni dio oltarne pregrade) i pilastar s primjerom pletera, što je, kako je već rečeno, i jedini takav primjer na otoku Braču. Na teguriju je pronađen dio natpisa koji je Dasen Vrsalović 1960. protumačio kao: *Johannes Baptistae atque beati Teodori martiri* (Ivan Krstitelj i sveti Teodor mučenik). Od tog se vremena crkva naziva Sv. Ivana i Teodora. No ta je pregrada previše monumentalna i prevelika za sadašnju crkvu i za eventualnu prijašnju crkvu. Njezino mjesto u crkvi nisu potvrdila ni arheološka istraživanja, a čini se da potječe i iz 9. st. i stoga vjerojatno pripada nekoj drugoj crkvi [6].

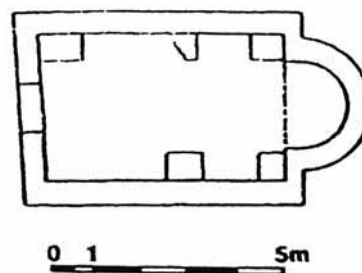
Inače ime se odnosi na sv. Teodora Tirona, mučenika ubijenog 306. u progonima careva Maksimijana i Maksima. On je bio vojnik (tiron = regrut) koji nije zatajio svoju vjeru i stoga je bio zaštitnik bizantske vojske i prvi zaštitnik Venecije. Teodor (*Theodoros* na grčkom znači Božji dar i odgovara imenu Božidar) je ime nekoliko svetaca, papa, careva i sl. Svetac je osobito slavjen u pravoslavnim crkvama, a u nas se pojavljuje u više verzija, poput Todor ili Tudor, što zna stvoriti određenu zbrku.

Ovdje valja reći nešto i o negdašnjem romanskom stanovništvu otoka Brača. Oni su nesumnjivo bili uključeni u obnovu ili gradnju predromaničkih crkava u Škripi i Bolu. Stoga neće biti baš točna već spominjana tvrdnja P. Šimunovića da se romansko stanovništvo odmah stopilo sa slavenskim doseljenicima. Vjerojatno su međusobno dugo živjeli u nekoj neobičnoj koegzistenciji.

Srušene predromaničke crkve

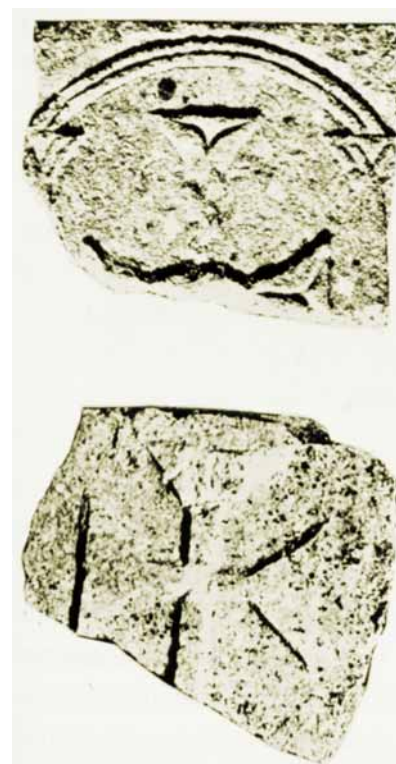
Crkva Sv. Tudora pokraj Nerežišća

Ostatci crkve Sv. Tudora nalaze se na jugozapadnom dijelu otoka na putu od Nerežišća do pustinje Blaca, s južne strane velike ilirske gradine

Tlocrt crkve Sv. Tudora pokraj Nerežišća

Velom brdu i nedaleko lokve Žurmo. To je malena jednobrodna crkva nepravilnoga četverokutnog tlocrta

Strokršćanski fragment iz crkve Sv. Tudora

(dimenzija 6,2 x 4,5 m), jedna od najmanjih na Braču uopće. Ima dublju polukružnu apsidu koja je izvana pojačana zidićem. Bila je srušena

još u vrijeme vizitacije dalmatinskih crkava veronskog biskupa Augustina Valerija 1579., čiji se rukopis čuva u Rimu, a kod nas ju je za tisak priredio J. Franulić 1976. Danas su zidovi sačuvani do visine jednog metra, osim na sjevernoj strani koja je djelomice razrušena [8] [9].

Kako navodi Hrvoje Đurašin prvi ju je istraživao Ljubo Karaman 1937. koji je smatra srednjovjekovnom [6]. To je mišljenje poslije prihvatio i Cvito Fisković koji piše da se radi o "jednobrodnoj sredovječnoj crkvi s unutrašnjim lezenama koje su možda podupirale pojasni svod" [10].

Ipak kada su Davor Domančić i Dassen Vrsalović 1958. sondirali zidove srušene crkve ustanovili su da su longitudinalnom tlocrtu pridodani unutrašnji zidani pilastri u uglovima i po jedan u sredini uzdužnog zida. Najvjerojatnije su ti pilastri bili povezani lukom u uzdužnom smjeru, a takva se dogradnja mogla obaviti između 11. i 13. st. S obzirom na relativno bogat nalaz starokršćanskih ulomaka i dijelova rimskih nadgrobnih stela, zaključili su da su zidovi te crkve nastali u starokršćanskom razdoblju, a to upotpunjuje i izdužena polukružna apsida koja je vrlo česta u starokršćanskom graditeljstvu. Domančić je ta svoja gledišta i objavio [5], a naknadno su ih prihvatili još neki autori.

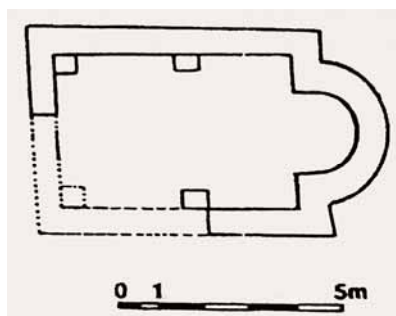
Dojmu da se radi o ranokršćanskoj crkvi vjerojatno su pridonijeli i ulomci zatečenih starokršćanskih sarkofaga. Dio pokrova s jednog od njih služi za napajanje ovaca na lokvi Žurmo. Vjerojatno je uvjerenju da se radi o ranokršćanskoj crkvi pridonijelo i ime crkvenog titulara, budući da se crkva posvećena zaštitniku bizantske vojske morala graditi u vrijeme dok je utjecaj Bizanta bio mnogo jači nego što je to bio slučaj u predromaničkom razdoblju.

S druge strane veličina crkve izravno priječi njezino svrstavanje među ranokršćanske crkve. Stoga to ne

prihvaćaju mnogi stručnjaci, a ni priređivači *Ranokršćanskih spomenika otoka Brača* nisu je uključili u svoj izbor [2]. Osim toga Hrvoje Gjurašin [9] je zamijetio da je tlocrt Sv. Tudora istovjetan s tlocrtom crkve Sv. Vida na Vidovoj gori koju je temeljito istraživao pa se čak čini da ih je zideo isti majstor.

Crkva Sv. Vida na Vidovoj gori

Najviši je vrh Brača Vidova gora koja je s nadmorskom visinom 778 m ujedno i najviša točka svih jadranskih otoka. Stotinjak metara zapadno od

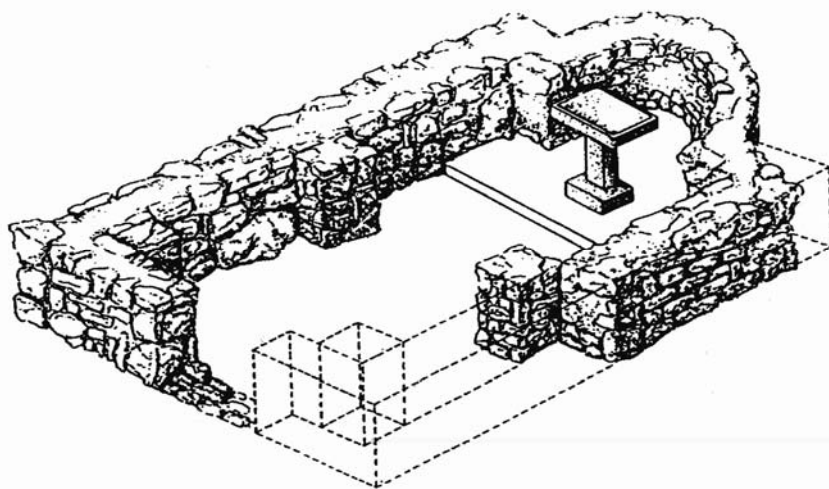
Tlocrt crkve Sv. Vida na Vidovoj gori

vrha nalaze se jedva vidljivi ostaci crkve Sv. Vida. Prvi je put ta crkva navedena u spomenutoj vizitaciji biskupa iz 1579. i tada je pripadala župi Škrip. Bila je napuštena i u ruševnom stanju, a polja koja su joj pripadala je držao škripski župnik. Biskup je prema odredbama ondašnjega Tridentuskog koncila (s preki-

dima zasjedao od 1545. do 1563.) naredio da se crkva ili popravi ili do kraja sruši, a njezino mjesto označi križem. Ostatke crkve spominje pedesetak godina poslije još jedan vizitator.

Još su 1913. ostatci crkve bili prilično vidljivi. Nerežiški je župnik Kuzma Vučetić pokrenuo 1925. obnovu ove crkve, ali se od toga vrlo brzo odustalo. Prvi se put crkva spominje u stručnoj literaturi 1960. [5] i tada se navodi da je vidljiv tek manji dio sjevernog zida i dio polukružne apsida. Njezin se nastanak smješta u 13. ili 14. st.

Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, u dogovoru s tadašnjim Fondom za kulturu općine Brač, proveo je 1992. zaštitna arheološka istraživanja i konzervatorske radove na toj crkvi. Iz ograđenog je prostora najprije uklonjeno nekoliko borova i grmlje. Bila je djelomično uočljiva unutrašnja strana sjevernog zida i crkvena apsida. Nakon postavljanja kvadratne mreže započelo se s otkrivanjem svih zidova. Tijekom arheoloških radova otkriveno je da se sa sjeverne strane nalazi hrpa šljunka, a sjeverno od apsida i vapno. To je bilo pripremljeno za neko popravljavanje, vjerojatno ono iz 1925. godine. Nakon uklanjanja zemljanog nanosa ustanovilo se da su zidovi najvećim

Perspektivni prikaz ostataka crkve Sv. Vida na Vidovoj gori

Konzervirani ostatci crkve Sv. Vida na Vidovoj gori

dijelom rastreseni, iskrivljeni i uništeni korijenjem borova. To je mjestimice i uzrokovalo njihov potpuni nestanak.

Zidovi su bili građeni od pravilno klesanog kamena. Nije se mogla ustanoviti širina ulaznih vrata, a na ostacima sjevernog zida, visina kojih je 165 cm, nisu uočeni tragovi prozorskog otvora. Pronađena su po dva pilastra kvadratnog presjeka po sredini broda i po dva pilastra uz zapadni zid crkve, s tim da je onaj u jugoistočnom uglu potpuno nestao. Pilastri nisu organski povezani sa zidovima crkve nego su na njih samo prislonjeni, pa to ostavlja otvorenim vrijeme gradnje i funkciju. Pod je crkve bio pokriven kamenim pločama položenim na zemlju crvenicu. U dijelu svetišta te ploče nisu pronađene, no čini se da je svetište s dijelom broda bilo povišeno približno 15 cm u odnosu na ostali dio crkve. Zidovi su približno širok i 60 cm; zapadni zid svojim kosim otklonom narušava pravokutni prostor broda.

Arheološka istraživanja i sonde uokolo crkve nisu otkrili tragove nikakvih drugih građevina. Od crkvene opreme pronađen je dio ugla udubljene oltarne menze, ulomak kolone, jedan gotovo potpuno uništen, stup s kapitelom, akroterij neobičnog oblika i ulomak stupa s bazom. Možda

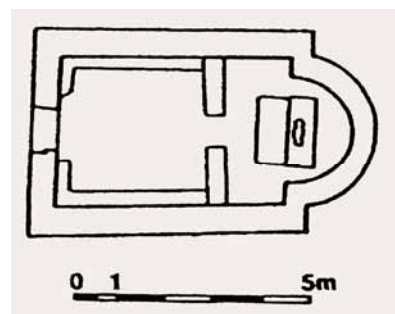
bi se u blizini još moglo pronaći tragova crkvenoga kamenog namještaja. Teško je ipak vjerovati da u blizini ima grobova ili ostataka nekih drugih građevina.

Crkva Sv. Vida na Vidovoj gori, kao i mnoge male crkve iz predromaničkog razdoblja na otoku Braču, ne pokazuje bitne razlike između onih koje su građene od 9. do 11. st. Iako ima nešto izduženu apsidu, ni po čemu se ne izdvaja od sličnih bračkih crkvice. Već je rečeno da je vrlo slična Sv. Tudoru, ali je dimenzijama (7,95 x 4,8 m) veća od ostalih crkava toga razdoblja. Kako u blizini nema ni naselja ni samostanskog sklopa, vjerojatno je riječ o zavjetnoj crkvi.

Crkva je posvećena Sv. Vidu (lat. Vitus), sicilijanskomu mučeniku koji je navodno ubijen za vladavine cara Dioklecijana. Drži se zaštitnikom očiju, a bilježe ga najstariji kalendari istočne i zapadne crkve. Štovanje se svetog Vida dovodi u vezu s kristijanizacijom Svetovida ili Sutvida (boga svjetlosti, plodnosti i ratne pobjede), jednog od vrhovnih božanstava starih Slavena. Stoga i ne čudi što se crkva posvećena svecu nalazi na uzvisini iznad Bola koja ima jedan od najljepših pogleda na cijelom Jadranu [11].

Sv. Vid pokraj Dola

Zna se da u srednjem vijeku nije bilo naselja na bračkoj obali, a živopisni je Dol uvijek bio najbliži moru jer se nalazi u dubokoj dolini i od Postira je udaljen tek 2 km. Njegove su stare kamene kuće, većim dijelom ukopane u brdo i međusobno zbijene radi lakše obrane, zadržale mnoge elemente staroga pučkog graditeljstva. Ujedno svjedoče i svojevrnom obilju njihovih negdašnjih vlasnika koji su iskorištavali i prodavali drvo za ogrjev, uzgajali vinovu lozu i masline te držali velika stada ovaca [1].

Tlocrt crkve Sv. Vida pokraj Dola

Pokraj Dola na Velom brdu nalaze se ostatci još jedne crkve Sv. Vida. Na to se brdo nismo uspjeli popeti jer smo u našim bilješkama imali podatak da se radi o romaničkoj crkvi, barem je tako napisao Davor Domanić [5]. No nesumnjivo je i s vrha Velog brda također vrlo lijep pogled na Brački kanal i susjedno kopno, o čemu također svjedoči ime titulara – sv. Vida.

Srušena predromanička crkva izgrađena je naime krajem 11. st. Zna se da je u 16. st. bila slabo pokrivena i da nije imala zvona. U crkvi su bili vidljivi tragovi oltarne pregrade i uzidanog sjedala uz zapadni unutrašnji crkveni zid. Oblo je svetište zatvaralo prostor svetišta u kojemu je pronađen udvojeni stup pod oltarnom menzom, a vjeruje se da je pripadao nekoj bifori s još neutvrđene starokršćanske crkve.

Ostatci su crkve istraženi 1984. kada su na poticaj ondašnjega župnika Dola don Ivice Matulića organizira-

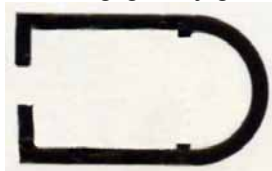

Dio oltara u crkvi Sv. Vida pokraj Dola

na arheološka istraživanja. Tada je utvrđeno da je sačuvan nosač oltarne ploče (stipes), a pronađeni su i tragovi oltarne pregrade. Cijeli je prostor crkve sada potpuno prazan, a ostatci su zidova visoki približno 50 cm. Ustanovljeno je i da su zidane klupe uokolo zidova zapadne polovice unutrašnjosti prilično niske pa se vjerojatno radi o zidanom postamentu za drvenu klupa. Crkva u unutrašnjosti nije imala pilastre, što je prilično neuobičajeno kada se zna da je prilično velika i dulja od 7 m [8], [9].

Crkva Sv. Jadre između Nerežišća i Donjega Humca

Na rubu polja, podno brda Sv. Jurja i nadomak dugogodišnjega staroga

Tlocrt crkve Sv. Jadre pokraj Nerežišća

bračkog središta Nerežišća, u blizini ceste koja vodi za Supetar, nalaze se

Ostaci crkve Sv. Jadre

ostaci crkve Sv. Jadre. Riječ je o jednoj od najneobičnijih bračkih crkvića, a ta se neobičnost očituje u tome što je mnogi svrstavaju u antičke i ranokršćanske crkve, poput Ljube Karamana i Igora Fiskovića, a mnogi drže da je podignuta u zreлом srednjem vijeku, u 13. ili 14. st. I zaista, prvi pogled na tu građevinu urušena krova, ravnih i širokih zidova te polukružne apside govori da se

radi o pomalo neobičnoj crkvi koja najvjerojatnije nije bila izvana ožbukana. U blizini crkve ima i ostataka rimske građevine pa je crkva možda dijelom na njima i zazidana.

Crkva ima jednostavan pravokutni oblik (6,3 x 3,7 m), prostrana se polukružna apsida izravno naslanja na zidove, a odijeljena je s po dva pilastra s jednostavnim kamenim impostima. Na prostoru je crkve Cvito Fisković svojedobno pronašao akroterij neobičnoga oblika, a još su prije pronađene starohrvatske naušnice i novac bizantskoga cara Romana IV. iz 11. st.

Tezu da se radi o vrlo staroj crkvi potiče i naziv njezina zaštitnika Sv. Andrije. Stariji su brački kroničari pretpostavljali da se uz crkvu nalazio benediktinski samostan, ali to ipak nikad nije dokazano [1], [5], [8].

Zaključak

Bio je ovo prikaz nekoliko starih uglavnom predromaničkih crkava na otoku Braču. Kriterij je njihova izbora samo naizgled bio nasumičan, a odreda se radilo o neobičnim crkvama. Ponajprije tu su dvije crkve koje su građene kao ranokršćanske, a potom obnovljene kao predromaničke, što je za jednu sasvim izvjes-

no, a za drugu moguće. Ostale su crkve u ruševnom stanju, a to je također pomalo neobično za otok na kojemu su gotovo sve predromaničke crkve sačuvane i gdje je pod krovom sačuvano 30 posto svih takvih dalmatinskih crkvice. Osim toga kod svake je od tih crkvice upitno vrijeme nastanka, a čemu se često znaju sporiti i stručnjaci.

Držimo da bi ovakav izbor, uz prijašnji prikaz svih ranokršćanskih crkava, na neki način mogao pridonijeti boljem razumijevanju jednoga zaista neobičnog fenomena – brojnosti predromaničkih i ranoromaničkih crkvice na otoku Braču.

Pripremili: Krešimir Regan,
Branko Nadilo

IZVORI

- [1] Šimunović, P.: *Brač – vodič po otoku*, Golden marketing, Zagreb, 1997.
- [2] Belamarić, J.; Bužančić, R.; Domančić, D.; Jeličić Radonić, J.; Kovačić, V.: *Ranokršćanski spomenici otoka Brača*, XIII. međunarodni kongres za starokršćansku arheologiju, Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture, Split, 1994.
- [3] Bužančić, R.: *Dvije crkve obnovljene i ranom srednjem vijeku*, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji (1991.), 31., 21-39
- [4] Kadlec, K.: *Monumenta historico-iuridica Slavorum Meridianalium*, sv. XI., JAZU, Zagreb, 1926.
- [5] Domančić, D.: *Starokršćanski spomenici, Srednji vijek*, Brački zbornik (1960.) 4., 94-160
- [6] Bužančić, R.: *Rađanje srednjovjekovne arhitekture iz antičkih korijena na otocima srednje Dalmacije*, Radovi znanstvenog skupa: Rađanje prvog hrvatskog kulturnog pejzaža (6.-8. 1992.), Muzejsko-galerijski centar, Zagreb, 1996.
- [7] Ciccarelli, A.: *Osservazionni sull' isola della Brazza e sopra quella nobilità*, Venezia, 1802.
- [8] Migoti, B.: *Ranokršćanska topografija na području između Krke i Cetine*, JAZU, Zagreb, 1990.
- [9] Gjurašin, H.: *Horizont ranoromaničke arhitekture na otoku Braču s posebnim osvrtom na crkvu Sv. Vida na Vidovoj gori*, Radovi znanstvenog skupa: Rađanje prvog hrvatskog kulturnog pejzaža (6.-8. 1992.), Muzejsko-galerijski centar, Zagreb, 1996.
- [10] Fisković, C.: *Historički i umjetnički spomenici na Braču*, Brački zbornik (1940.), 1., 26
- [11] Gjurašin, H.: *Sv. Vid na Vidovoj gori*, Starohrvatska prosvjeta (2000.), III., 27., 89-94